

УДК 141.332: 37.015.3 (477) "17"

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-2\(35\)-06](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-2(35)-06)

Савчук Наталія,

кандидатка економічних наук,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-5794-1333>

РОЗВИТОК ІДЕЇ ОБДАРОВАНOSTІ В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВО-КОРДОЦЕНТРИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Анотація.

У статті досліджено проблему обдарованості в українській філософії епохи бароко. Зазначено, що філософська традиція вивчення духовної енергії обдарованості й таланту сформувалася в освітніх закладах України. Доведено, що в Україні антична культура сприйнята з її елліністичного джерела. Це дало змогу створити українську оригінальну філософію кордоцентричного спрямування. Підкреслено, що українська бароково-кордоцентрична філософська культура у творчості Григорія Сковороди, з акцентом на серці як зосередженні внутрішніх потенцій людини, оприявлюється в її обдаруваннях і талантах. Зазначено, що творчість українського мислителя стверджувала фактор обдарованості в предметному полі філософії.

Ключові слова: бароко; кордоцентризм; обдарованість; творчість; філософія; мислення; серце.

Обдарованість як феномен ментально-духовного стану особистості завжди привертала увагу представників української філософської думки. Їхні настанови і міркування щодо обдарованості й таланту сформовані в атмосфері національних культурних традицій. Ґрунт, основою, провісниками появи нестандартних умінь і можливостей були епос, побутові звичаї, мова, релігія тощо. Усе це вписується в національну духовність, що має безпосередній зв'язок і коріння в народній мудрості, у життєвій всенародній колективній рефлексії. Зв'язок обдарованості з колективною ментальністю та етнічно-національними стереотипами ґрунтується на тому, що ментальність і національні стереотипи виринають з глибини переживаних «світозображень» народу, які є сукупностями предметних змістів, що містить у своїй свідомості людина. Це змісти духовно-інтелектуальної енергії, якими є обдарованість і талант.

Феномен обдарованості, як і таланту, в українських мислителів в епоху Відродження і Просвітництва подається в руслі філософської традиції того часу щодо викладу матеріалу. Окрім того, ця традиція сформувалася в освітніх закладах, зокрема в братських школах і особливо в Київській колегії (згодом академія). Уже від часу заснування Київська колегія виконувала важливу функцію захисту та збереження віри, культури, національної ідентичності українського народу. Упродовж усього свого майже двохсотрічного існування вона була одним із головних чинників розвитку освіти та науки не лише в Україні, а й в усьому православному регіоні. Саме в ній визначався рівень опрацювання категоріально-понятійних засобів світоглядно-філософського знання, спрямування смисложиттєвих й естетично-художніх орієнтирів, творилася атмосфера не лише теологічного, літературно-мистецького, а й інтелектуального та політико-правового спілкування. Уже в перші десятиріччя після її відкриття колегія стає загальноукраїнським центром, із якого поширювалися певні наукові, філософські, богословські ідеї, які сприяли духовному згуртуванню українського народу, формуванню єдиного комунікативного простору культури, а отже, і процесам націєтворення. Духовне зближення на засадах взаємної толерантності всіх наявних у той час станів, людей різних конфесій та етнічних угруповань було, як це добре розумів ще засновник колегії Петро Могила, необхідною передумовою державно-політичної консолідації українців, здійсненої пізніше боротьбою за незалежність, і створення на цій основі сучасної політичної нації [3, с. 7].

Києво-Могилянська академія за своєю сутністю була репрезентантом культури бароко в Україні. Бароко – це своєрідний спосіб життя і водночас формотворення духу, які виражаються в певному баченні, розумінні й тлумаченні. Вони мають складну, суперечливо-скомпліковану форму та зміст, переважно з драматично-трагічним забарвленням. Це не лише спосіб і стиль мислення, навколо яких концентруються всі структурні компоненти духовного життя, а й певний культурно-світоглядний етап розвитку значної частини європейських народів. Хронологічно він здебільшого міститься між добою Ренесансу і Реформації, Контрреформації, з одного боку, та Просвітництва – з іншого. Цю епоху М. В. Попович називає «раннім Модерном», який часто вживається для характеристики періоду від Ренесансу, Реформації до Просвітництва включно. Ідеться про той Новий час, що традиційно починається для Англії з XVII ст., а для Франції – з XVIII століття.

Водночас більш доцільно вживати «Модерн», оскільки традиційне виокремлення Нового часу як епохи капіталізму ґрунтується на детерміністському та лінійному історичному баченні, що ставить еволюцію всіх структур у залежність від еволюцій структур соціально-економічних. Коли ж Новий час визначається як ранній Модерн або Модерн, то ми «прагнемо побудувати нелінійну, багатовимірну картину, в результаті чого в центрі уваги опиняється індивід, людина як багатовимірна особистість, у чомусь внутрішньо незалежна від групи “своїх” і зовнішнього тиску обставин, у чомусь здатна вільно приймати рішення. Міра корпоративної підпорядкованості у виборі долі, тобто міра свободи особистості, є найінтимнішою соціально-культурною характеристикою епохи» [5, с. 35], – писав М. В. Попович.

Враховуючи акцент на багатовимірній особистості, варто зазначити, що прикметною рисою бароко була його спрямованість на сприйняття світу, людини та її духовного життя в динаміці, суперечливості та багатогранності. У тогочасній науці відбувається перехід від принципу інерції спокою та статичності до розуміння інерціальності руху. Світоглядом людей цієї доби була властива налаштованість на універсалізацію руху й змін всього сущого.

Вказана налаштованість зумовлена розривом модерної європейської цивілізації з принципами, властивостями, характерними для традиційного суспільства, а також рухом до суспільства свободи. У традиційному суспільстві умовою прийняття новацій було узгодження їх з канонічними нормами минулого. Нове європейське суспільство підставою для прийняття рішень бачило свідоме, творче визначення цілей і раціональне передбачення наслідків їхньої реалізації [5, с. 36].

Такий підхід став результатом усвідомлення динамічних змін природного та соціального середовища. Однак змінюється не лише природа та суспільство, а й природа самої людини. Збагнувши через самопізнання власні недоліки та хиби, долаючи їх, людина рухається від старого до нового, від плотського – до духовного. Також змінюється сприйняття та ціннісні визначення простору і часу як невіддільних характеристик руху. Час усвідомлюється як більш наповнений, напружений і швидкоплинний. Посилюється інтерес до вивчення історії як віддалених цивілізацій, так і власного народу. Постійні мандрівки, подорожі, переінтеграції як з метою торгівлі, так і навчання в європейських університетах, набуття духовного досвіду, ознайомлення з культурою та державним устроєм європейських народів є невіддільними від суспільного життя України доби бароко.

Проте спостереження всього цього розмаїття країн, народів, культур не давало людині повноти буття і не заповнювало порожнечу в її душі. Опинившись віч-на-віч з нескінченністю Всесвіту, вона гостро усвідомлює власну самотність, слабкість, безпорадність, обмеженість пізнавальних здібностей. Люди доби бароко болісно реагують на всі зміни в науковій картині світу, у них виникають сумніви в постульованій Середньовіччям філософемі гармонійності та досконалості світу і навіть у своєму призначенні бути господарем земної природи. «Долання цього трагіко-песимістичного самовідчуття відбувається через протиставлення безмежності Всесвіту – безодні та глибині людського серця та його прагнення до єднання з Богом» [3].

Епоха бароко для Європи – це розчарування в досягненнях науки, усвідомлення недосконалості людського розуму, алогізму сутнього, що призводило до відриву раціонального від

морального, підривало усталені етичні ідеали, узвичаєні норми поведінки та створювало гостру потребу в переосмисленні світу, проблеми людини, у новому розкритті смислу її буття. Ці мотиви в бароковій свідомості ще більше посилювалися через суспільні чинники, пов'язані з релігійними війнами: кровопролиттями, загибеллю людей, руйнацією міст і сіл, фортець і замків. Усе це породжувало не лише відчуття жаху, трагізму, а й передчуття катастрофи всієї земної цивілізації. Тема загибелі, смерті в літературі бароко особливо актуалізується [4, с. 9].

Таку ситуацію можна пояснити тим, що Західна Європа сприйняла античну філософію в її римоментальній версії, орієнтуючись на зовнішню (логіко-раціоналістичну) філософію світу і людини. Зовсім інша ситуація складалася в Східній Європі, на землях Київської Русі – сучасної Волині, Прикарпаття, Поділля, Київщини. У 988 р. держава Київська Русь приймає християнство від Візантії, безпосередньої спадкоємиці елліно-елліністичної цивілізації. Тобто приймає давню європейську культурну спадщину від її першоджерела – елліно-елліністичного світу. Філософським світоглядним ядром цього світу є не «зовнішня» (як у римському світі), а «внутрішня» людина, тобто людина духовна, або «сердечна» (серце у біблійній символіці репрезентує дух, духовність). Така «філософія серця», або кордоцентризм (від лат. *Cordis* – серце), коріниться в змісті елліністичного неоплатонізму [1, с. 56].

Київська держава, сприймаючи античну європейську культуру з її елліно-елліністичного (візантійського) джерела, створює свою оригінальну філософію українського неоплатонізму кордоцентричного спрямування. У XI ст. (1051 р.) у Києві з'являється перший філософський твір «Слово про закон і благодать», написаний митрополитом-русичем Іларіоном. На XII ст. припадає творчість київських філософів Кирила Туровського, Климента Смолетича та ін. Отже, кордоцентричний (орієнтований на «внутрішню», духовну людину) погляд на світ формується в ранніх літературних пам'ятках праукраїнського суспільства княжої доби [1, с. 57].

Аналізуючи кордоцентризм цього періоду, В. Горський зазначає, що серце в ньому виступає як одна з іпостасей образу медіатора, посередника між людиною і навколишнім світом. Серце вважається органом, що з'єднує всі сутнісні сили людини – думку, волю, віру, знання. Віддаючи шану Володимирі Великому, за введення християнства, митрополит Іларіон зазначав, що в серці князя «засяяв розум». Зосереджуючи в собі розум, віру, чуття і волю людини, серце виявляється центром учення, прилучення до трансцендентного, сакрального, небесного [2].

Своєрідність розвитку української філософії полягала у появі опозиційного західноєвропейському Ренесансу феномену бароко. Хоча дати визначення бароко і докладно описати його вияви в Україні є вельми складним і нелегким завданням, існує чимало праць із цієї проблематики. Це і книга Дмитра Степовика «Леонтій Тарасевич і українське мистецтво бароко» (Київ, 1986), і збірник «Українське бароко» (Київ, 1993), і монографія Анатолія Макарова «Світло українського бароко» (Київ, 1993), і праця Леоніда Ушкалова «Світ українського бароко. Філологічні етюди» (Харків, 1994) тощо. Те, що майже щорічно виходить ґрунтовна праця, присвячена проблемі бароко, засвідчує не лише актуальність проблеми бароко для історії української культури, а й те, що чимало її аспектів ще потребують подальшого вивчення.

Центральною ідеєю українського бароко була ідея багатогранного селективного синтезу. Він зближував різноманітні, а нерідко та протилежні духовні утворення, поєднуючи їх у цілісну систему. Але, як відомо, синтез і аналіз є взаємопов'язаними методами пізнання, які нерідко переплітаються. Аналіз передуює синтезу. Неможливо здійснити синтез, не вивчивши до того деталі, елементи, компоненти, які потрібно відібрати, щоб поєднати їх у цілісну систему. Тому епоха бароко – це й епоха вивчення подробиць, поодиноких явищ, частковостей. Це спостерігається як у логіці (безліч дистинкцій, дефініцій), так і в природничих науках і мистецтві, зокрема в архітектурі та малярстві. Для бароко властива пишнота, розкіш, розробка деталей. Воно ретельно описує деталі й багато оформляє декор. Акцентування на декоративності є характерною рисою мистецтва бароко. Але всі ці деталі та частковості, на яких зосереджується аналіз, є лише будівельним матеріалом для подальшого селективного системотворчого синтезу, який, врешті, є провідним методом і головною тенденцією цієї доби в Україні [4, с. 10].

Селективний синтез, властивий бароко, виявлявся і в тому, що в лекційних курсах і творах київських професорів відбувалося певне напластування та барокове поєднання різних етапів і шаблів культурного та філософського розвитку. У них зустрічаються ідеї часів античності та гностицизму, патристики та схоластики, Відродження, Реформації та Контрреформації, а напрям руху через ці етапи спрямовувався в бік раннього Просвітництва. Через властиві цим етапам ідеї та вчення діячі Києво-Могилянської академії прагнули прилучити українську молодь до надбань світової цивілізації, створеної за час перебігу історії людства.

Коли йдеться про бароко як систему селективного синтезу, у якій протилежності існували незлитно та нероздільно, варто відзначити ставлення професорів і вихованців Київської академії до раціоналізму та містики й логоцентризму. Київські вчені, прямуючи до новочасної раціоналістичної культури, пов'язаної з наближенням до Просвітництва, високо цінуючи людський розум, все ж ще не дійшли до його абсолютизації, а прокладали місток від нього до мудрості старожитніх мислителів, які зверталися у своїх творах до сфери дораціонального й ірраціонального, свідомого і досвідомого, видимого і невидимого, до спіритуалістично-містичного, неоплатонічного способу філософування [4, с. 11].

Доцільно зазначити, що східноєвропейський неоплатонізм був орієнтований на містичне – безпосереднє – осягнення, переживання божественної реальності людською душею на основі співбуттєвості їх існування у Божественному творчому акті як емоційному процесі. «Містика тут виступає особливим – над – (або не-) раціональним осягненням Бога, принципово негативним (“аподактичним”) щодо будь-яких форм раціонального пізнання; це принципова раціональна невизначуваність Божественної реальності, що не має будь-якого предметного корелята (відповідника). Адекватний спосіб свого існування містика знаходить у вірі» [1, с. 60].

У цій ситуації можна говорити про обдарованість як містичне осягання, прояв замежового типу чуття, що протистоїть звичайному знанню або досвіду. Так само як і пізнання трансцендентної (Божественної) реальності, обдарованість відчувається, оприявлюється нами не предметно, як відчуження присутності чогось принципово невизначуваного, що не виражається, існування (присутність, наявність) чого нам просто дано. У цьому контексті зрозуміло, чому українська філософія і культура від XVII ст. набувають бароково-кордоцентричного характеру.

Одним із перших речників барокового підходу до світу був, за свідченням Д. Чижевського, І. Вишенський (XVI–XVII ст.), відомий український мислитель, один із перших полемістів. Серед інших діячів українського бароко особливо вирізняється Г. Сковорода [7, с. 43–44]. Зокрема Д. Чижевський був першим ученим, який звернув увагу на те, що спадщині Києво-Могилянської академії властивий бароковий синтез протилежних напрямів і ідей, зокрема схоластики, готики, ренесансу, але він не зводив цю спадщину до одного з попередніх етапів. Продовжуючи цю думку Д. Чижевського і зважаючи на неї, зауважимо, що було б помилкою розглядати цю спадщину лише як схоластичну чи лише як ренесансну. Усі наявні в ній ідеї, елементи та компоненти, напластування, які йшли від різних попередніх культурно-світоглядних епох, були переосмислені, перетравлені та сплавлені в певну неповторну єдність складнішої та вищої системи – бароко. Ні ідей античності, ні схоластики, ні ренесансу в тому вигляді, у якому вони існували історично, тут уже не знайдемо. Усі вони увійшли в іншу систему зв'язків і зумовленостей і відповідно модифікувалися. Визнавати їх у такому вигляді в духовному житті України XVII–XVIII ст. означає зводити складне і розвинене явище до попереднього та простішого, тобто вдаватися до редукціонізму [4, с. 12–13].

Українська бароково-кордоцентрична культура, насамперед філософська набирає, як зазначалося, особливого характеру набуває саме в творчості Г. Сковороди. Його акцент на «серці» як зосередженні внутрішніх потенцій людини оприявлюється в обдаруваннях і талантах. «Мені здається, – говорить філософ, – немає нічого іншого, як дістати мирне і спокійне серце, у наш час не найприємніше та найважливіше» [6, с. 30].

Важливо зазначити західноєвропейську барокову традицію, зорієнтовану на «логіку серця» проти «логіки голови». Саме з цих позицій виступає представник французького барокового

кордоцентризму Б. Паскаль. Для нього раціональне мислення зумовлене сферою ірраціонального (домінування «логіки серця» стосовно «логіки голови»). Ми досягаємо істину не одним розумом, а й серцем, цим останнім шляхом ми досягаємо перші начала, і розум не може сперечатися про них, бо він тут ні до чого [8, с. 114].

У контексті цього синтезу і проявляла себе проблема обдарованості. Доцільно виокремити два аспекти цього прояву. По-перше, сам процес переосмислення філософських ідей і думок, які йшли від попередніх епох, так чи інакше виокремлював інновації, що демонстрували мислителі у своїх філософських системах. Тим самим стверджувалася ідея, що філософська творчість тією чи іншою мірою стверджується через фактор обдарованості в предметному полі філософії. По-друге, саме творчість українських філософів щодо переосмислення цих ідей з урахуванням вітчизняного контексту свідчила про їх обдарованість і талант.

Таким чином, в епоху українського бароко формувалася вітчизняна філософія, що проявила себе у розв'язанні актуальних на той час онтологічних, гносеологічних і моральних проблем. Особливістю вітчизняної філософської думки епохи бароко, що якісно вирізняло її від західно-європейської філософії, був кордоцентризм. Він орієнтований на «логіку серця» проти «логіки розуму». Від XVII ст. українська філософія розв'язує проблему обдарованості в руслі бароково-кордоцентричного мислення. Українська бароково-кордоцентрична культура філософського мислення набуває особливого характеру у творчості Г. Сковороди. Його акцент на «серце» оприявлює внутрішні потенції в обдаруваннях і талантах.

Використані літературні джерела

1. Бичко А., Бичко І. Кордоцентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність*. Київ: Інститут ім. Г. С. Сковороди, 2003. С. 51-78.
2. Горський В. С. Історія української філософії: курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1997. 286 с.
3. Кононенко Т. Божественна симфонія Григорія Сковороди: Українознавчі виміри філософської спадщини. Тернопіль: Джура, 2010. 328 с.
4. Нічик В. Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність*. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди, 2003. С. 7-29.
5. Попович М. В. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну». *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність*. Київ: Інститут ім. Г. С. Сковороди, 2003. С. 30-50.
6. Сковорода Г. Розмова п'яти мандрівників про істинне щастя в житті. *Хроніка 2000. Український культурологічний альманах*. Вип. 37. С. 323-332.
7. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Оріє, 1992. 230 с.
8. Pascal B. *Gedanken*. Berlin; Suhrkamp, 2012. 459 p.

References

1. Bychko, A., & Bychko, I. (2003). Kordotsentrychno-barokovy kontekst ukrainskoyi filosofii: fenomen Skovorody [Cordocentric-baroque context of Ukrainian philosophy: the phenomenon of Skovoroda]. *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist – Skovoroda Hryhorii: intellectual heritage and modernity*. Kyiv. P. 51-78. [in Ukrainian].
2. Horskyi, V. S. (1997). Istoriia ukrainskoyi filosofii [History of Ukrainian philosophy]. Kyiv. 286 p. [in Ukrainian].
3. Kononenko, T. (2010). Bozhestvenna symfoniia Hryhorii Skovorody: Ukraïnoznavchi vymiry filosofskoyi spadshchyny [Divine symphony of Hryhorii Skovoroda: Ukrainian studies dimensions of philosophical heritage]. Ternopil. 328 p. [in Ukrainian].
4. Nychyk, V. (2003). Kyievo-Mohylianska akademiia: osnovni napriamy filosofuvannia i H. Skovoroda [Kyiv-Mohyla Academy: main directions of philosophizing and H. Skovoroda]. *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist – Skovoroda Hryhorii: intellectual heritage and modernity*. Kyiv. P. 7-29. [in Ukrainian].
5. Popovych, M. V. (2003). Hryhorii Skovoroda na tli filosofsko-relihiinykh rukhiv “rannoho Modernu” [Hryhorii Skovoroda against the background of philosophical-religious movements of the “early Modern”].

Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist – Skovoroda Hryhorii: intellectual heritage and modernity. Kyiv. P. 30-50. [in Ukrainian].

6. Skovoroda, H. (2000). Rozmova pyaty mandrivnykiv pro istynne shchastia v zhytti [The conversation of five travelers about true happiness in life]. *Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh – Khronika 2000 – Ukrainian culturological almanac – Chronicle 2000*, Vol. 37, 323-332. [in Ukrainian].

7. Chyzhevskyi, D. I. (1992). Narys y z istorii filosofii na Ukrayini [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv. 230 p. [in Ukrainian].

8. Pascal, B. (2012). Gedanken [Thoughts]. Berlin. 459 p. (Original work in German).

Savchuk Nataliia,

Candidate of Economic Sciences,

Kyiv, Ukraine

THE EVOLUTION OF THE IDEA OF GIFTEDNESS IN UKRAINIAN BAROQUE CORDOCENTRIC PHILOSOPHY

Summary.

This article investigates the concept of giftedness within the framework of Ukrainian Baroque philosophy. It argues that a distinctive philosophical tradition emerged in Ukrainian educational institutions – particularly in brotherhood schools and the Kyiv-Mohyla Academy – one that focused on the spiritual energy of talent and giftedness. Ukrainian Baroque thought is characterized by a dynamic, paradoxical, and multifaceted perception of the world, the human being, and spiritual life, reflecting a shift from static principles toward an intensified understanding of socio-cultural development. Within this transformation, the infinity of the cosmos is juxtaposed with the depths of the human heart and its aspiration toward divine unity.

The reception of ancient culture in Ukraine, primarily through Hellenistic sources, enabled the formation of an original cordocentric philosophical paradigm. Within this framework, the “heart” functions as a mediating hypostasis between the individual and the surrounding world. The central idea of Ukrainian Baroque philosophy is identified as a selective synthesis that integrates diverse spiritual traditions – Gnosticism, Patristics, Scholasticism, Renaissance humanism, Reformation thought, and early Enlightenment philosophy – into a coherent intellectual system. This synthesis made it possible for gifted Ukrainian youth to engage deeply with the intellectual heritage of European culture.

Giftedness is thus interpreted as a transgressive mode of sensibility that transcends conventional forms of knowledge and experience. The cordocentric philosophical culture of the Ukrainian Baroque, especially in the works of Hryhorii Skovoroda, affirms the heart as the locus of inner human potential, manifested through talent and creative expression. Skovoroda’s philosophical legacy foregrounds giftedness as a legitimate and meaningful category within philosophical inquiry.

Keywords: Ukrainian Baroque; cordocentrism; giftedness; creativity; philosophy; cognition; heart.

Прийнято 18 вересня 2025 року. Затверджено 28 листопада 2025 року